

8.2 Булінг як прояв агресивної поведінки підлітка: специфіка гендеру

Проблеми проявів жорстокості, агресивності особи та булінгу в сучасному суспільстві набувають все більшої актуальності, так як у будь-яких закритих колективах спостерігаються прояви агресії, цькування, переслідування — будь-то елітна школа або ліцей, виробничий колектив, студентська група або армійський підрозділ.

Систематичні або епізодичні прояви насилля у будь-яких формах в учбових закладах відчують на собі біля треті учнів. Вчені визнають, що саме підлітковий період життя особи є найбільш чутливим та сприйнятливим до насилля, що пов'язано з анатомо-фізіологічними, емоційними, психофізичними, гормональними змінами організму, які вкупі й роблять його найбільш уразливим до потрясінь.

Вважається, що прояви насильства, агресивної поведінки, жорстокості у більшій мірі притаманні чоловічій половині населення, однак вчені відмічають, що останнім часом спостерігається подібна поведінка і серед діваччої спільноти. Тому все більшого наукового інтересу набирають дослідження в області гендерних особливостей учасників булінгу.

Найактивніше проблема булінгу розглядалась зарубіжними вченими у межах психології освіти. Перші наукові публікації на тему цькування у шкільному просторі з'явилися у 1905 році, автором яких був Клемент Дукес. Однак загальновизнаним є той факт, що саме вперше термін булінг виник при дослідженні саме дорослих колективів у 70-х роках минулого століття скандинавським дослідником Девідом Олвеусом. Свій вклад у розробку та визначення даного поняття зробили шведський шкільний доктор Петер-Пауль Хайнеманн, педагог-соціолог Е. Г. Руланн, когнітивний психолог А. Пикас, психолог К. Салміваллі, які характеризували прояви булінгу та психологічні особливості його учасників та надавали деякі рекомендації щодо вирішення цієї проблеми.

В межах дослідження фемінології та профілактики булінгу відомими є дослідження І. С. Кона, С. Н. Еніколопова, С. В. Кривцова, К. Д. Хломова та ін.

Серед вітчизняних дослідників відомими є напрацювання О. Аверьянова, В. Андрєєнкова, О. Барліта, О. Глазмана, Є. Дубровської, М. Кирилової, Л. Лушпай, О. Мальцевої, Р. Петросянц, Ю. Савельєва та ін.

Поведінкові девіації, що спостерігаються у шкільному середовищі серед підлітків відомі різноманітним проявів: гіперактивна поведінка, порушення дисципліни (запізнення, прогули уроків, невиконання шкільних правил), куріння, хуліганство, вживання алкоголю, злочинство, агресивна поведінка та ін.

Однак усі форми прояву поведінки, що відхиляється має й загальні якості, які є критерієм приналежності до групи девіацій, одна з яких – деструктивність. «Деструктивність розуміється як щось руйнівне – агресивна поведінка людини, яка спрямована як на зовнішні об'єкти, так і себе самого. З точки зору Фрейда, найважливіший критерій деструктивності – це результат, який може привести до зняття внутрішньої напруги за рахунок, який передбачає руйнування» [255].

Отже девіантна поведінка призводить до руйнування міжособистісних відношень, здоров'я, дисципліни, а у її крайньому прояві – навіть до переривання життя.

Загальновідомим є той факт, що із деструктивністю тісно пов'язана агресивність, яка є однією з характеристик особистості людини. Проявлення агресивності у формі конкретних внутрішніх і зовнішніх дій – є індивідуальною особистісною характеристикою людини, яка проходить становлення та розвиток в освітньому середовищі, тобто в сукупності певних соціально-психологічних, педагогічних, організаційних умов. Тому вважаємо, що гендер – є соціальною характеристикою особи.

Проблематика гендеру є однією з складних тем в рамках досліджень агресивної поведінки. Зарубіжними і вітчизняними дослідниками зазначеної проблеми активно вивчаються «відмінності у поведінці хлопчиків і дівчат, типи і форми агресії, ставлення до подібних проявів, вплив наслідків на соціалізацію

підлітків, сексуальний підтекст булінгу, гендерна ідентичність учасників і жертв булінгу» [256, с. 85].

У сучасному суспільстві прийняті деякі гендерні норми або стереотипи – особливості поведінки, притаманні чоловікам та жінкам. Однак у підлітковому віці прояви агресивності набувають особливого значення через суперечливість особистості, притаманну віку, яка проходить етап розвитку під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, які у свою чергу можуть впливати на формування рис агресивної поведінки, яка і проявляється через різні форми булінгу.

Серед учасників булінгу виділяють жертву, агресора (булера) та спостерігачів. Olweus, досліджуючи проблему шкільного цькування, констатує, що жертвою булінгу є «дитина або підліток, який систематично піддається цькуванню, насиллю, знущанням, створенням дискомфорту та шкоди з боку булера та не може себе захистити» [257, с. 198]. За словами Ttofi, підлітки, які стають учасниками булінгу, беруть участь у процесі віктимізації, «звикаючи до систематичного фізичного та соціально-психологічного насильства та у майбутньому відтворюють подібні моделі поведінки у дорослому житті, становлячись булерами у робочому колективі та у сімейному колі» [258].

Якщо характеризувати особистісні якості «жертви», то за твердженням дослідників, це найчастіше невпевнені у собі, з низькою самооцінкою, певними фобіями, депресивні, в кого мало друзів, не комунікабельні, з високим рівнем тривожності та низьким соціометричним статусом підлітки, будь то хлопці або дівчата. Дослідження свідчать: серед жертв булінгу наявний високий ризик спроб суїциду [259, с. 145]. Причиною цькувань дівчат частіше є зайва вага, недосконала фігура, зачіска, не стильний одяг, заздрощі тощо.

На відміну від «жертв» булери характеризуються впевненістю, завищеною самооцінкою, конфліктністю, імпульсивністю поведінки, проявом лідерських якостей, високим рівнем агресивності та низьким рівнем тривожності. Ці якості особистості проявляються у підлітків обох статей.

Спостерігачі – це група хлопів і дівчат, які віддають перевагу нейтралітету, залишаючись осторонь того, що відбувається через невпевненість, страх, улесливість або залежність від булера. Така позиція є небезпечною, так як з неї легко можна стати жертвою, якщо підліток буде «неправильно» вести себе перед булером.

Такі чіткі соціалізовані відмінності грають вирішальну роль у психології булінгу як агресора, так і жертви. Дослідження науковиць Макарової Е. та Осадчої А. щодо гендерних відмінностей у агресивній поведінці, довели, що «хлопці найчастіше виступають у ролях як жертви, так і булера при фізичних знущаннях; дівчата здебільше беруть участь у вербальній та соціальній формах булінгу, що проявляється у ізоляції та бойкоті, ігноруванні, насмішках, негативних коментарях у соціальних мережах, але зафіксовані й більш жорстокі бійки між дівчатами» [260]. Однак, при проявах кібербулінгу хлопці найчастіше стають булерами, ніж дівчата.

Зазначимо, що дослідники працювали ще над одним супутнім показником, який впливає на агресивну поведінку – вік учасників булінгу. У 3 роки відбувається ідентифікація статі, яка виражається у тому, як одягнені і з якими іграшками грають діти, однак гендерні стереотипи еволюціонували і отримали багато визначень: діти поступово усвідомлюють свою стать, що вона є незмінною і не залежить від зовнішніх характеристик (зріст, вага, довжина волосся, одяг).

Деякі прояви агресивної поведінки можна помітити у передшкільному віці, коли відбуваються бійки за іграшку, книгу, увагу вихователя, дитина мучить тварин тощо. Таким чином дитина перевіряє міру дозволеного, питається звернути на себе увагу, якщо їй не цікаво або самотньо, можливо вона копіює поведінку, прийняту у родині, героїв мультфільмів і коміксів, особливо із застосуванням агресії і, звісно, недоліки виховання, якщо батьки, інші дорослі своєчасно не припиняють і не роблять зауваження при найменших проявах жорстокості. У цьому ж віці можна помітити і риси «жертв», у яких, таким чином, розвивається комплекс неповноцінності: несміливість, страх,

невпевненість у власних силах. Традиційно вважається, що така поведінка притаманна здебільше хлопчикам, але й дівчата схильні до подібного типу поведінки з тих же самих причин.

Далі, якщо дорослі своєчасно не помітили, не працювали над проблемою, то нові обставини життя у колективі породжують нову мотивацію агресивної поведінки: прагнення до самоствердження, завоювання статусу лідера серед однолітків, виклик батькам і вчителям та ін. Вчена М. Бутовська доводить, що «схильність проявляється у молодшому шкільному віці і приблизно кожна десята дитина може виступати булером» [261].

У віці 10-14 років агресивність проявляється на максимальному рівні участі у булінгу серед учнів загальноосвітніх закладів. Проаналізувавши дослідження зарубіжних та вітчизняних науковців, зазначимо, що серед факторів, що впливають на агресивну поведінку, основними є:

- копіювання стереотипів поведінки в сім'ї, систематична критика, фізичні покарання, недопустимі форми спілкування з оточуючими з боку батьків формують й відповідну модель поведінки дитини, прагнення «зігнати злість» на інших, слабших однолітках або менших за віком учнях;
- байдужість, нецікавість життям підлітка, низький рівень емоційної підтримки, нестабільність оточення, неможливість звернутися за допомогою до батьків є ніби заохоченням до подібної поведінки, прагненням звернути на себе увагу батьків і дорослих;
- надмірна вимогливість, дисципліна, гіперопіка і очікування батьків найкращих результатів від дітей призводять до того, що знаходячись поза домівкою підліток хоче відчувати себе вільним, отримати місце у соціальній ієрархії та іноді втрачає міру у своїх діях;
- низький рівень доходів сім'ї, незадоволення запитів і бажань з боку батьків дитини з різних причин штовхає її на прагнення відібрати силою те, що хочеться;

- за дослідженнями вітчизняних вчених Штих І. та Динис А., «окремим фактом ризику є економічна нерівність і розшарування як в окремих школах, так і в суспільстві в цілому. Той факт, що в низько рейтингових школах булінгу більше піддаються саме діти з соціально-благополучних сімей, був доведений дослідженням, в якому учасниками стали понад 23 тис. учнів молодших класів» [259, с. 144-145].

Зазначені фактори, що впливають на прояви агресивності можуть бути викликані недоліками виховання, які ніби виправдовують погані вчинки і хуліганство, потрапляння у товариство більш дорослих та сильніших хлопців, де підліток виступає в ролі підлабузника, який задовольняє примхи лідера, боячись чинити опір та відіграючись на слабших.

Сучасні підлітки, знаходячись у розвиненому кіберпросторі, маючи різноманітні гаджети вдаються до кібербулінгу. Таким чином, за дослідженнями вчених [260], із збільшенням віку прямі (фізичні) форми прояву булінгу перетворюються на більш витончені, їх не відразу можна помітити, вони розтягнуті у часі: поступово традиційний булінг переростає у соціальні та вербальні форми прояву. Знижуються й гендерні відмінності у проявах різних формах булінгу. «Дівчата та хлопці з однаковою ймовірністю можуть бути як жертвами, так і виконавцями. Виявлено гендерні відмінності, що різняться за типом участі (наприклад, хлопчики більш схильні стати кіберхуліганями, тоді як дівчата частіше стають жертвами кібербулінгу)» [260]. В юнацькому віці ситуація булінгу виникає рідше у тих випадках, коли особа не може конструктивно вирішити конфлікт, так як тільки формуються вміння опановувати свої емоції та почуття та йти на компроміс.

Цікавими, на наш погляд, видаються дослідження вітчизняних вчених Штих І. та Динис А., які свідчать, що учасниками булінгу в якості булера були як хлопці (40%), так і дівчата (7,1 %); жертвами цькування визнали себе 21,4 % дівчат і 13,3 % хлопців; змогли розповісти батькам про епізод та отримали взаємний емоційний відгук 28,5 % дівчат і 13,3% хлопців; дівчата (43%) та хлопці

(13%) зізнаються, що іноді жертва сама винна у цькуванні, проти такої думки виступили 57% дівчат та 80% хлопців.

Отже, дівчата більш толерантно відносяться до проявів булінгу, ніж хлопці, але мають на увазі морально-емоційне цькування, а хлопці – фізичне [259].

Однак, «позитивні, довірливі взаємовідносини між батьками та дітьми значно знижують ризик участі у булінгу (у будь якій ролі) і сприяють здоровим психологічним і соціальним відносинам підлітка у соціальному оточенні» [262].

З огляду на існування різноманітних профілактичних практик і методик булінгу, втручання необхідне для обмеження кількості міжгендерного та одностатевого насильства, яке відбувається між підлітками як в стінах освітніх закладів, такі поза ними. Вчителям та іншим працівникам шкіл не варто нехтувати гендерними відмінностями при реакції на булінг, не беручи до уваги ідентифікацією статі, так як це може призвести до неефективного результату роботи. Спостерігаючи за реакцією на булінг представниками обох статей, вчителі можуть змінити спосіб та методи профілактики, спрямовані на усунення насильства і цькування у школі. При успішному втручанні і запобіганні, підтримці вчителів, протидії агресорам загальноосвітні заклади мають стати надійним притулком, в якому учні обох статей будуть себе почувати комфортно і у безпеці. Вчителі мають прагнути до створення позитивного досвіду у кожного учня, заохочувати дорослішання через позитивну участь у соціальному оточенні, а також виділяти та схвалювати приклади соціально-прийнятої поведінки.

Безліч розроблених профілактичних моделей булінгу підтверджує необхідність багатопланової роботи та прийняття запобіжних заходів, комплексного дослідження усіх учасників шкільного оточення та життєвого простору сучасного підлітка, вивчення гендерних особливостей учасників булінгу у підлітковому середовищі може надати нові можливості щодо напрацювань у системі профілактичних і запобіжних шляхів у роботі фахівців.